

रामायणे ऽरण्यकाण्डस्य षष्ठितमः सर्गः

Rāmāyaṇam, Aranyakāṇḍam, Chapter 60 (Continued)

स तामुपस्थितो रामः क्व सीतेत्येवमब्रवीत् ॥ ७ ॥
भूतानि राक्षसेन्द्रेण वधार्हेण हृतामपि ।
न तां शशंसू रामाय तथा गोदावरी नदी ॥ ८ ॥
ततः प्रचोदिता भूतैः शंसास्मत्तां प्रियामिति ।
न तु साभ्यवदत्सीतां पृष्ठा रामेण शोचता ॥ ९ ॥
रावणस्य च तद्रूपं कर्माणि च दुरात्मनः ।
ध्यात्वा भयात्तु वैदेहीं सा नदी न शशंस ताम् ॥
निराशस्तु तथा नद्या सीताया दर्शने कृतः ।
उवाच रामः सौमित्रिं सीतादर्शनकर्षितः ॥ १० ॥

- उपस्थित- adj. उप-√स्था stand by + क्तः
- क्व indecl. where?
- भूत- adj. √भू be + क्तः (used substantively here: “beings”)
- राक्षसेन्द्रः = राक्षसेष्विन्द्रः
- वधार्ह- adj. deserving (अर्ह- adj.) of slaying (वध- noun m.)
- हत- adj. √ह take + क्तः
- शशंसुः < √शंस् 1 *parasmai*. tell, report (perfect [लिट्], 3rd.pl.)
- तथा can be used as a conjunction (“likewise”)
- प्रचोदित- adj. प्र-√चुद् urge on, encourage, command + क्तः
- अस्मत् = “from us,” “on our behalf”
- अभ्यवदत् < अभि-√वद् speak to, address
- शोचता < √शुच् 1 *parasmai*. suffer, grieve
- रूप- noun n. “form, appearance”
- कर्मन्- noun n. “deeds”
- दुर्-आत्मन्- adj. “one whose soul is wicked” (बहुव्रीहिः)
- √ध्या 1 *parasmai*. “think, reflect, meditate”
- भय- noun n. “fear”
- निराश- adj. आशा (noun f. “hope”) निर्गता यस्य सः
- दर्शन- noun n. “seeing”
- उवाच 3sg.perf.*parasmai*. from √वच्
- सौमित्रि- Lakṣmaṇa (so called because he is the son of Sumitrā)
- कर्षित- adj. “tormented”

किं नु लक्ष्मण वक्ष्यामि समेत्य जनकं वचः ।
मातरं चैव वैदेह्या विना तामहमप्रियम् ॥ ११ ॥
या मे राज्यविहीनस्य वने वन्येन जीवतः ।
सर्वं व्यपनयच्छोकं वैदेही क्व नु सा गता ॥ १२ ॥
ज्ञातिपक्षविहीनस्य राजपुत्रीमपश्यतः ।
मन्ये दीर्घा भविष्यन्ति रात्रयो मम जाग्रतः ॥ १३ ॥
गोदावरीं जनस्थानमिमं प्रस्रवणं गिरिम् ।
सर्वाण्यनुचरिष्यामि यदि सीता हि दृश्यते ॥ १४ ॥

- नु a particle often used in questions (“now,” “so,” etc.)
- समेत्य = सम्+आ+√इ + ल्यप्
- वचस्- noun n. “words, speech”
- विना adposition (कर्मप्रवचनीयः) with accusative, “without”
- अ-प्रिय- adj. “not pleasant” (नञ्-तत्पुरुषः)
- विहीन- adj. “without” (usually in a *tatpuruṣaḥ* compound)
- वि-अप-√नी 1 *parasmai*. “lead away, remove”
- शोक- noun m. “suffering, grief, pain”
- ज्ञाति- noun m. “relation, kinman”
- पक्ष- noun m. literally “wing,” hence “support,” “backing”
- दीर्घ- adj. “long”
- रात्रि- noun f. “night”
- √जागृ 2 *parasmai*. “be awake”
- जनस्थान- noun n. name of a city in the Daṇḍaka forest
- प्रस्रवण- noun m. name of a range of mountains
- अनु-√चर् 1 *parasmai*. “go along, follow, look for, pursue”

एवं संभाषमाणौ तावन्योन्यं भ्रातरावुभौ ।
 वसुंधरायां पतितं पुष्पमार्गमपश्यताम् ॥ १५ ॥
 तां पुष्पवृष्टिं पतितां दृष्ट्वा रामो महीतले ।
 उवाच लक्ष्मणं वीरो दुःखितो दुःखितं वचः ॥ १६ ॥
 अभिजानामि पुष्पाणि तानीमानीह लक्ष्मण ।
 अपिनद्भानि वैदेह्या मया दत्तानि कानने ॥ १७ ॥
 एवमुक्त्वा महाबाहुर्लक्ष्मणं पुरुषर्षभम् ।
 क्रुद्धोऽब्रवीद्विरिं तत्र सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥ १८ ॥
 तां हेमवर्णां हेमाभां सीतां दर्शय पर्वत ।
 यावत्सानूनि सर्वाणि न ते विध्वंसयाम्यहम् ॥ १९ ॥

- सम्-√भाष् 1. *ātmanē*. “converse”
- अन्योन्यम् **indecl.** mutually, together, with each other
- उभ- **pron.** (only used in the dual) “both”
- वसुंधरा- **noun f.** “earth”
- पतित- = √पत् “fall” + क्तः
- मही- **noun f.** “earth”
- तल- **noun n.** “surface”
- उवाच < √वच् 2 *parasmai*. speak (perfect [लिट्], 3rd.sg.)
- वीर- **adj.** “heroic” (or **noun** “hero”)
- दुःखित- **adj.** “pained, oppressed”
- अपिनद्ध- = अपि+√नह् “tie in (to one’s hair)”
- दत्त- = √दा “give” + क्तः
- कानन- **noun n.** “forest”
- बाहु- **noun m.** “arm, forearm”
- ऋषभ- **noun m.** “bull”
- गिरि- **noun m.** “mountain”
- क्षुद्र- **adj.** small, trifling, insignificant
- हेमन्- **noun m.** “gold”
- वर्ण- **noun m.** “color”
- आभा- **noun f.** “radiance”
- सानु- **noun n.** “slope”
- वि+√ध्वंस् 1 *ātmanē*. “fall to pieces”

मम बाणाग्निनिर्दग्धो भस्मीभूतो भविष्यसि ।
 असेव्यः सततं चैव निस्तृणद्गुमपल्लवः ॥ २० ॥
 इमां वा सरितं चाद्य शोषयिष्यामि लक्ष्मण ।
 यदि नारख्याति मे सीतामद्य चन्द्रनिभाननाम् ॥ २१ ॥
 एवं स रुषितो रामो दिधक्षन्निव चक्षुषा ।
 ददर्श भूमौ निष्क्रान्तं राक्षसस्य पदं महत् ॥ २२ ॥

- बाण- noun m. “arrow”
- निर्दग्ध- = निः+√दह् “burn down” + क्तः
- भस्मीभूत- adj. “become ashes” (a *Cvi* formation, in which a noun is made into a preverb to the verbs √भू or √कृ)
- भविष्यति 3sg.*parasmai*. future (लृट्) of √भू
- असेव्य- adj. अ (नञ्) + √सेव् 1 *ātmanē* “frequent” + यत् (a कृत्यः)
- निस्तृणद्गुमपल्लवः = निर्गताः तृणानि (grass) च द्रुमाश्च (trees) पल्लवाश्च (twigs) यस्य सः (a प्रादि-बहुव्रीहिः)
- सरित्- noun f. “pond, river”
- शोषयिष्यामि 1sg.*parasmai*. future (लृट्) of √शुष् 4 *parasmai*. “dry up” + णिच्
- आख्याति 3sg.*parasmai*. present (लट्) of आ+√ख्या (or चक्ष्) 2 *parasmai*. “tell, report”
- √रुष् 1. or 4. *parasmai*. “become angry” (irregularly does not take *guna* before the augment *it*)
- दिधक्षन् participle of the desiderative (सन्) of √दह् 1 *parasmai*. “burn”
- ददर्श 3sg. perfect (लिट्) of √दृश्
- निष्क्रान्त- = निः+√क्रम् “transfer”
- पद- noun n. “footprint”

स समीक्ष्य परिक्रान्तं सीताया राक्षसस्य च ।
 सम्भ्रान्तहृदयो रामः शशंस भ्रातरं प्रियम् ॥ २३ ॥
 पश्य लक्ष्मण वैदेह्याः शीर्णाः कनकबिन्दवः ।
 भूषणानां हि सौमित्रे माल्यानि विविधानि च ॥ २४ ॥
 तप्तबिन्दुनिकाशैश्च चित्रैः क्षतजबिन्दुभिः ।
 आवृतं पश्य सौमित्रे सर्वतो धरणीतलम् ॥ २५ ॥
 मन्ये लक्ष्मण वैदेही राक्षसैः कामरूपिभिः ।
 भित्त्वा भित्त्वा विभक्ता वा भक्षिता वा भविष्यति ॥ २६ ॥

- सम्-√ईक्ष् 1 *ātmanē*. “look at, look for, inspect”
- परि-√क्रम् 1 *parasmai*. “walk around”
- सम्-√भ्रम् 1 *parasmai*. “wander around, be confused”
- हृदय- noun m. “heart”
- शशंस 3sg.perf. (लिट्) of √शंस् 1 *parasmai*. “tell, relate”
- शीर्ण- adj. “broken off” (√शृ 9 *parasmai*. “crush, break” + क्तः)
- भूषण- noun n. “jewelry, adornment”
- सौमित्रि- a name of Lakṣmaṇa (son of Sumitrā)
- माल्य- noun n. “garland”
- विविध- adj. “various”
- तप्त- adj. “heated” → noun n. “gold”
- -निकाश- adj. “resembling” (a बहुव्रीहिः, “that which has the appearance of...”)
- चित्र- adj. “variegated, multicolored, sprinkled, dappled”
- क्षतज- noun n. “blood”
- आवृत- adj. “covered” (आ-√वृ 5 *parasmai*. “cover”)
- सर्वतः = सर्व- + तसि “all over,” “all around”
- धरणी- noun f. “earth”
- तल- noun n. “surface”
- कामरूपिन्- adj. “taking whatever form (रूप-) one chooses (काम-)”
- √भिद् 7 *parasmai*. “break, split” (repeated in a distributive sense)
- विभक्त- adj. “divided up” (वि-√भज् 1 *ubhaya*. “divide up” + क्तः)
- भक्षित- adj. “eaten” (√भक्ष् 10 *parasmai*. “devour” + क्तः)

तस्य निमित्तं वैदेह्या द्वयोर्विवदमानयोः ।
बभूव युद्धं सौमित्रे घोरं राक्षसयोरिह ॥ २७ ॥
मुक्तमणिचितं चेदं तपनीयविभूषितम् ।
धरण्यां पतितं सौम्य कस्य भग्नं महद्भुः ॥ २८ ॥
तरुणादित्यसंकाशं वैदूर्यगुलिकाचितम् ।
विशीर्णं पतितं भूमौ कवचं कस्य काञ्चनम् ॥ २९ ॥

- निमित्त- **noun n.** “occasion” (here “for the sake of...”)
- वि-√वद् 1 *ātmanē*. “argue, fight”
- बभूव 3sg.*parasmai*.perfect (लिट्) of √भू “be”
- युद्ध- **noun n.** “battle”
- घोर- **adj.** “terrible, fierce”
- इह **adv.** “here”
- मुक्त- **adj.** “let go of, released” (√मुच् 1 *parasmai*. “free” + क्तः)
- मणि- **noun m.** “jewel”
- चित- **adj.** “piled up, filled with” (√चि 5 *ubhaya*. “pile” + क्तः)
- तपनीय- **adj.** “which needs to be heated,” i.e., “gold”
- विभूषित- **adj.** “adorned” (वि-√भू 10 *parasmai*. “adorn”)
- सौम्य- **adj.** a term of address
- भग्न- **adj.** “broken” (√भज् 7 *parasmai*. “break”)
- तरुण- **adj.** “new, young, just risen”
- आदित्य- **noun m.** “sun”
- संकाश- **noun m.** “appearance” (usually at the end of a बहुव्रीहिः)
- वैदूर्य- **noun n.** “cat’s-eye gem”
- गुलिका- **noun f.** “a small ball”
- विशीर्ण- **adj.** “broken off” (वि-√शृ 9 *parasmai*. “crush, break” + क्तः)
- कवच- **noun n.** “cuirass, armor”
- काञ्चन- **adj.** “golden, made with gold”